

Емпірична оцінка зовнішніх та внутрішніх ризиків бізнесу у Закарпатській області

Висвітлено методологію емпіричного дослідження ризиків бізнесу Закарпатської області в рамках проекту «Стратегічні пріоритети економічного розвитку до 2020 року (на матеріалах Закарпатської області)». За результатами опитування визначено найбільш вразливі види діяльності, ризики підприємств, які найкритичніше впливають на їх кінцеві результати за сферами внутрішнього та зовнішнього оточення. Виявлено основні проблеми підприємств регіону у виробничій, інвестиційній та фінансовій сферах та розроблено рекомендації щодо вирішення.

Ключові слова: підприємницькі ризики, види діяльності, соціальні, економічні, фінансові, виробничі ризики.

Сучасний стан економіки України, для якого, крім типових господарських ризиків, притаманні ризики, що пов'язані з кризовими явищами, недосконалістю законодавчої бази, нестабільністю соціально-економічного розвитку, непослідовністю політичного курсу держави, обумовлює необхідність їх оцінки на вітчизняних підприємствах. Вирішення цієї проблеми сформує основу для побудови ефективної системи управління ризиками та дозволить поліпшити рівень управління підприємствами в цілому.

Дослідженню практики управління ризиками, їх сутності та класифікації присвячено низку наукових праць західних вчених: В. Паретто, Дж. Пікфорда, К. Редхеда, І. У. Сеніора, І. Тюнена, Ф. Найта, Р. Кантільона, Й. Шумпетера, Дж. М. Кейнса, І. Кірцнера; російських вчених: В. А. Абчука, А. П. Альгіна, В. М. Гранаутова [3], Т. Е. Петровської [7] та вітчизняних науковців: В. В. Вітлінського [2], Г. Л. Вербицької [1], С. В. Капітули [4], Т. С. Клебанової [5], Н. С. Скорпенко [8], А. О. Старостіної [9], О. І. Юсиповича [10] та ін.

Більшість із цих досліджень присвячена теоретичним аспектам ризик-менеджменту, відповідно поза увагою залишилися питання практичного дослідження ризиків діяльності підприємств за рівнями критичності їх впливу на результати роботи. Використання теоретичних та практичних (в т.ч. емпіричних) підходів у дослідженні дозволить поєднати наявні теорії ризику та підходи до їх класифікації із системою ризиків, які діють на підприємствах різних видів діяльності Закарпатської області.

Метою наукової статті є визначення на основі узагальнення та систематизації існуючих теоретичних підходів до класифікації ризиків факторів ризиків внутрішнього та зовнішнього оточення, які негативно впливають на результати діяльності підприємств у регіоні.

Для досягнення сформульованої мети структура статті побудована таким чином: перша частина присвячена висвітленню мети та завдань емпіричного дослідження, друга – аналізу результатів опитування представників бізнесу на предмет оцінки ризиків їх діяльності. Основні результати висвітлено у висновках.

У ході дослідження нами використовувались: метод групування, методи абсолютних, відносних величин, методи статистичного спостереження, графічний метод.

Для дослідження підприємницьких ризиків було обрано метод закритого опитування, суть якого полягає у письмовому обговоренні підприємницького ризику. Основна мета такого методу – синтез підприємницького рішення та індивідуальних експертних оцінок, а перевага – обґрунтування експертних думок у письмовій формі (анкета).

При розробці анкети для опитування представників бізнесу (менеджерів вищих рівнів) були використані теоретичні підходи до класифікації ризиків перерахованих вище авторів. Підприємницькі ризики розглядалися у двох аспектах: зовнішні і внутрішні. Завдяки такому поділу ризиків в результаті були визначені:

- 1) ефективність управління внутрішніми факторами ризиків на підприємствах;
- 2) сприятливість зовнішнього бізнесового оточення для суб'єктів підприємницької діяльності (далі СПД).

Перший блок опитування «підприємницькі ризики» був присвячений визначенню внутрішніх (а саме виробничих, фінансових та інвестиційних) факторів, що формують обструктивну дію ризиків, а другий – оцінці критичного впливу зовнішніх чинників макрооточення на результати діяльності підприємств.

Для кожного з видів ризику менеджерам обраних підприємств запропоновано визначити рівень його впливу на очікувані результати діяльності суб'єкта господарювання таким чином: 1 – припустимий рівень; 2 – критичний рівень; 3 – катастрофічний рівень.

Опитуваним представникам СПД було запропоновано зазначити також методи (страхування, хеджування і т.д.) зниження ризиків, які вони використовують у своїй діяльності.

До опитування було залучено 72 менеджерів вищих рівнів підприємств Закарпатської області. Задіяні в опитуванні підприємства були в основному представниками таких видів діяльності, як текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра (9 СПД), оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів (7 СПД); торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (7 СПД); виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (7 СПД); добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних (7 СПД), сільське господарство, мисливство, лісове господарство (6 СПД) та ін.

Оскільки до опитування було залучено підприємства, які є успішними та значимими для розвитку того чи іншого району, міста та області в цілому, то можна зробити висновок про те, що вищепераховані види діяльності в області є найрозвиненішими та найпривабливішими для бізнесової діяльності.

Одним із завдань опитування було визначення групи стабільних видів бізнесу, які успішно функціонують на території області протягом п'яти і більше років та подальший розвиток яких забезпечить області конкурентні переваги, а також підтримка розвитку яких може вплинути на суттєве зростання регіональної доданої вартості. Крім того, аналіз відповідей на нашу анкету дозволив визначити види підприємницької діяльності з мінімальними внутрішніми та зовнішніми ризиками. Результати опитування представників підприємств представлені у вигляді табл. 1.

Таблиця 1

Перелік стабільних видів бізнесу у Закарпатській області
(за результатами опитування представників 72 підприємств, 2011 р.)

Види економічної діяльності	Питома вага позитивних відповідей менеджерів опитуваних підприємств, %
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	40
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	32
Текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра	26
Діяльність готелів та ресторанів (в т.ч. туризм)	25
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів, предметів особистого вжитку	24

Усі інші види діяльності, визначені менеджерами, частково повторюють першу п'ятірку, оскільки окремими представниками бізнесу не було визначено конкретних напрямів добувної чи переробної промисловості. Наявність незначної кількості відповідей відносно бюджетних галузей (освіта, охорона здоров'я та соціальна допомога) можна пояснити наявністю незначної кількості приватних установ у цих галузях, що обумовлено великою часткою державної власності та бар'єрами (ліцензії, масштаби) входу на ринок цих послуг.

Перший блок опитування «виробничі ризики» був присвячений визначенню рівня проблем у виробничих сферах, які, своєю чергою, поділялися на блоки: «людські ресурси», «технології та обладнання», «виробничі процеси (збут продукції, комунікації, інформатизація і т.д.)», а другий – оцінці проблем фінансової та інвестиційної політики підприємства.

Результати опитування показали, що 57,2% представників підприємств визначили, що ризики у інвестиційній та фінансовій сферах за рівнем впливу є допустимими, 27,3% – визнали їх рівень впливу як критичний та 15,5% – як катастрофічний. Аналогічні оцінки менеджери визначили і для ризиків технологій та обладнання. Для більшості підприємств (а саме 70,4%) регіону за результатами опитування існує низька ймовірність несприятливих наслідків у сфері управління людськими ресурсами та виробничими процесами (66,4%). Отже, підприємствам регіону слід удосконалювати інвестиційні та фінансові стратегії та підходи до їх розробки з врахуванням принципу адаптованості до зовнішніх умов.

При аналізі ризиків у сфері управління людськими ресурсами було виявлено, що найбільша ймовірність втрат на підприємстві можлива й через неефективну політику оплати праці (16,7%), неуспішну кадрову політику (13,9%) та недостатню кваліфікацію працівників (15,3%). Значна частина опитаних представників бізнесу відзначила практичну відсутність ризиків діяльності, пов'язаної з недотриманням норм праці, несанкціонованою діяльністю працівників та перевищенням повноважень. Для покращення ситуації слід: здійснювати своєчасне укомплектування кадрами робітників та спеціалістів (з урахуванням тенденцій на регіональному ринку праці), формувати мотивацію до високопродуктивної та високотехнологічної праці, проводити соціологічні

обстеження з метою вивчення реакції з боку колективу на обрану кадрову політику та інші. Слід відзначити, що до вирішення проблем кадрового забезпечення підприємств області мають залучитися і органи державної влади, шляхом: аналізу кількісного розподілу підготовлених фахівців з кожної спеціальності у кожному регіоні та підтримки його балансу, забезпечення якості підготовлених фахівців, формування державних завдань на навчання фахівців різного рівня у відповідності до планів та умов розвитку територій, формування престижу робітничих професій через соціальну рекламу та інші методи.

Окрему частину дослідження було присвячено оцінці ризиків щодо використання обладнання та технологій, і, як результат, визначено, що ймовірність впливу останніх на кінцеві результати діяльності опитуваних підприємств є більшою, ніж у сфері людських ресурсів. Так, відсоток допустимих оцінок ризиків цієї групи коливався у межах від 46% до 64%, а у випадку ризиків людських ресурсів – від 57% до 82%. Відповідно, більшість підприємств відзначили критичність ситуації у сфері управління технологіями та обладнанням.

Найбільш імовірні ризики втрат (у цій групі), що пов'язані з морально застарілими технологіями та обладнанням, (18,1% опитаних менеджерів оцінили рівень ризику як критичний та 36,1% – як катастрофічний); з відсутністю інновацій (відповідно 37,5% та 8,3%). Менша імовірність негативних наслідків (однак рівень ризику всеодно досить високий) пов'язана із зношеністю (чи взагалі відсутністю) сучасної інфраструктури, зношеністю та енергозатратністю обладнання. В цілому ймовірність настання ризиків з боку використання застарілих технологій та обладнання є найбільшою. Тому основними шляхами покращення ситуації у сферах управління технологіями та обладнанням, на нашу думку, є такі: використання прогресивних технологічних процесів, реконструкція виробництва та бази нової техніки, ефективна організація виробництва та логістики, спеціалізація діяльності, а також використання обладнання з низькою енергозатратністю.

В окрему групу було виділено ризики, що пов'язані з різними виробничими процесами. За результатами опитування підприємств області, неефективною в даний період є політика збуту продукції та ціноутворення. Крім того, в окремих підприємств (17% критичних оцінок та 15% – катастрофічних) наявні проблеми з постачання сировини, неефективними комунікаціями (відповідно 26% та 8%).

Після оцінки виробничих ризиків респондентам було надано можливість визначити критичні фінансові та інвестиційні ризики, які можуть бути наслідками неефективної виробничої діяльності, а саме: у сфері цінової політики, у використанні основних засобів і т. д., про що йшлося вище.

В цілому управління фінансовою та інвестиційною політикою представників бізнесу є неефективним, оскільки межа допустимих оцінок коливалася (у розрізі різних підвидів ризиків) від 49% до 64%, а критичних та катастрофічних – від 10% до 31% (що є високим значенням щодо інших груп внутрішніх ризиків).

Найбільша імовірність втрат підприємств Закарпаття пов'язана з кредитним ризиком та ризиком неплатоспроможності. Ці два види ризиків можуть бути наслідками незадовільної фінансової політики, яка проводиться щодо покупців та постачальників, неефективного управління витратами, доходами тощо.

Розподіл оцінок щодо інших видів фінансових та інвестиційних ризиків практично однаковий і в цілому свідчить про низький рівень фінансового та інвестиційного менеджменту бізнесу в Закарпатті. Для поліпшення ситуації

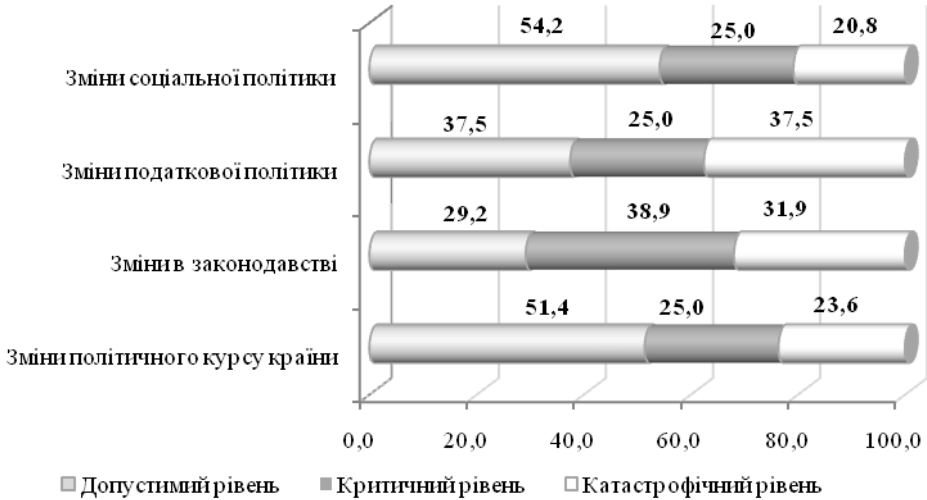

Рис. 1. Структура розподілу оцінок політичних та законодавчих (зовнішніх) ризиків представниками бізнесу Закарпаття за рівнями впливу на кінцеві результати, %

підприємствам слід рекомендувати застосування методів хеджування та страхування, оскільки лише 1,4% опитаних топ-менеджерів зазначили про використання першого та 29% – другого методів страхування фінансових ризиків.

Аналіз зовнішніх ризиків та ймовірності їх негативного впливу на діяльність підприємства вказує на відомі наявні проблеми макрооточення бізнесу (рис. 1).

Зокрема, частіше зовнішні ризики діяльності бізнесу пов'язані із змінами у законодавстві країни – це відзначили 71% опитаних (39% критичних оцінок та 32% катастрофічних). Велика імовірність отримання негативних фінансових результатів і від зміни податкової політики (25% респондентів оцінили цей вид ризику за критичним рівнем та 37,5% – за катастрофічним). Менші ризики у діяльності підприємств пов'язані із змінами в соціальній політиці та зміною політичного курсу держави, однак їх рівень усе одно високий.

У зовнішньому оточенні найнесприятливіше на успішну діяльність підприємства впливають такі його фінансово-економічні фактори, як (у порядку спадання): підвищення цін на сировину, матеріали, паливо; непрогнозована інфляція, нестійкість коливання валютного курсу; відсутність вітчизняних постачальників потрібної сировини; зменшення попиту на продукцію, а також відсутність вітчизняних постачальників потрібної техніки і технологій, недотримання умов договірних взаємовідносин, брак кваліфікованих кадрів, неплатоспроможність (банкрутство) партнерів.

З оцінки цієї групи ризиків можна зробити висновок про те, що підприємства Закарпаття діють в умовах численних ризиків, які негативно впливають на результати їх роботи, а підприємницьке середовище можна оцінити як несприятливе. Оскільки на зовнішні ризики підприємства впливати не можуть, то відповідно ключові зміни зможуть реалізувати органи державного управління, а саме шляхом удосконалення законодавства, податкової політики, стабілізації економіки, структурної перебудови економіки, стимулювання виробництва імпортованих товарів та послуг і т.д.

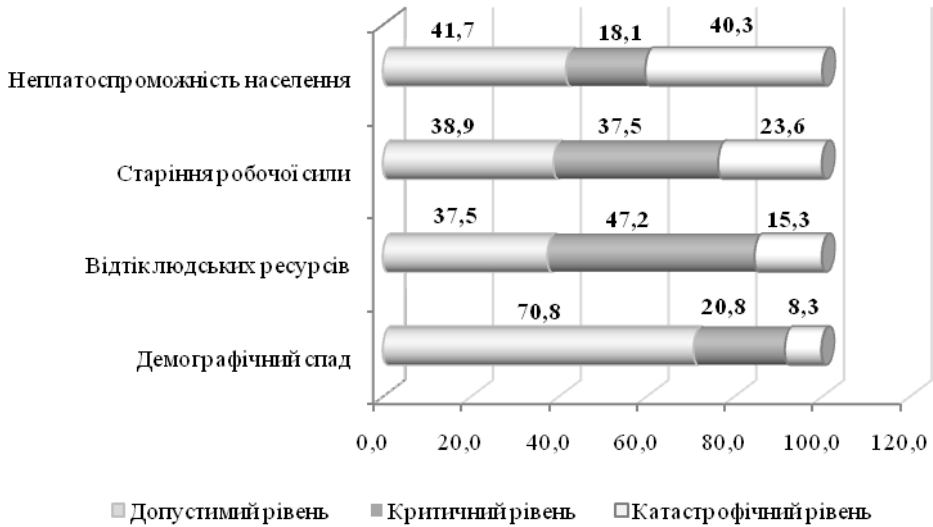

Рис. 2. Структура розподілу оцінок соціальних (зовнішніх) ризиків представниками бізнесу Закарпаття за рівнями впливу на кінцеві результати, %

Оцінка групи соціальних ризиків зовнішнього оточення показала, що найбільшими загрозами для бізнесу є: відтік людських ресурсів з області (47,2% – критичні оцінки, 15,3% – катастрофічні), старіння робочої сили (37,5% та 23,6% відповідно). Катастрофічно впливає на ефективність роботи підприємств Закарпатської області неплатоспроможність населення, що й відзначили 40,3% опитаних (рис. 2).

Усі соціальні фактори зовнішнього оточення, що були представлені менеджерам підприємств для оцінки, негативно впливають на результати діяльності підприємств, з чого можна зробити висновки про необхідність поліпшення соціальної політики в регіоні та країні в цілому. Демографічна спрямованість має стати одним із головних пріоритетів дій українського керівництва, що й зазначено у проекті Концепції демографічного розвитку України на 2005-2015 рр. [6].

В умовах переходу до сталого розвитку регіону актуальним є господарювання на принципах «зеленої економіки», тому оцінка екологічних та техногенних ризиків була включена в окремий блок опитування представників бізнесу.

Результати відповідей засвідчили, що найтипівішими екологічними проблемами для підприємств Закарпатської області є паводки, зсуви, землетруси (37,5% опитаних суб'єктів оцінили ці ризики через катастрофічний та критичний рівні). Негативний вплив сховищ хімічних речовин на результативність виробничої діяльності людей відзначили 18,1% представників опитаних підприємств регіону.

В цілому екологічні ризики порівняно з іншими групами ризиків зовнішнього оточення несуть менші загрози для бізнесу регіону.

Імовірність настання того чи іншого ризику на підприємстві значною мірою залежить від дієвості ризик-менеджменту, тобто системи заходів, інструментів виявлення, оцінки, профілактики та повного чи часткового уникнення негативного впливу ризиків (рис. 3).

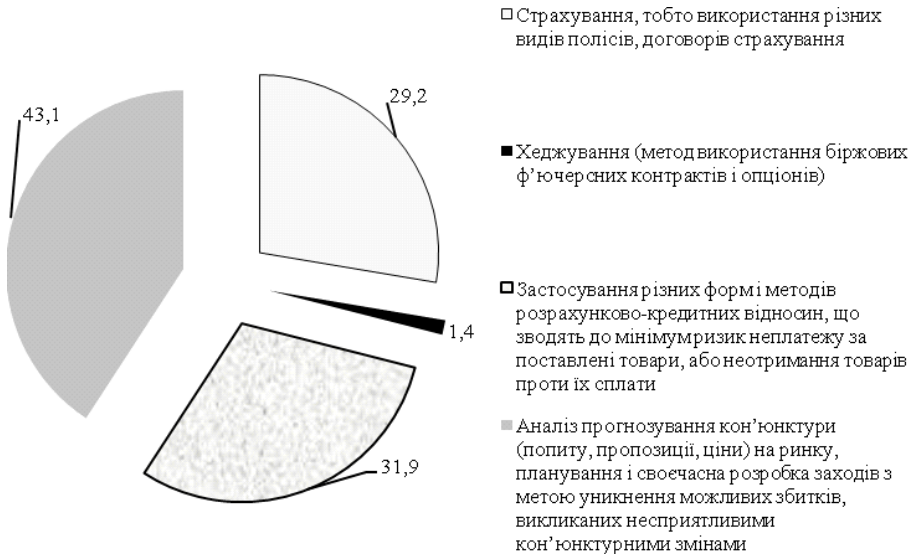

Рис. 3. Методи зниження ризиків, що використовують менеджери підприємств Закарпаття (у % до загальної кількості відповідей)

З даних рис. 3 видно, що: 43,06% підприємств проводять аналіз і прогнозування кон'юнктури (попиту, пропозиції, ціни) на ринку, планування і своєчасну розробку заходів з метою уникнення можливих збитків, викликаних несприятливими кон'юнктурними змінами; 29,17% – здійснюють страхування різних видів ризиків; 31,94% – використовують різні форми і методи розрахунково-кредитних відносин, що зводять до мінімуму ризик неплатежу за поставлені товари, або ризик неотримання товарів проти їх сплати та 1,39% – застосовують хеджування.

Отже, лише 44% підприємств, що брали участь в опитуванні, застосовують методи зниження дії ризиків. Інша частина опитаних топ-менеджерів неповною мірою розуміють значимість ризик-менеджменту, оскільки стверджували, що вплив того чи іншого ризику є нульовим (хоча ймовірність настання ризику завжди існує).

За результатами опитування представників бізнесу Закарпатської області на предмет ризиків їх діяльності можна зробити такі висновки:

- стабільними та перспективними для розвитку видами господарської діяльності в Закарпатській області є сільське господарство, мисливство, лісове господарство; оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів; текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра; діяльність готелів та ресторанів (в т. ч. туризм); торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів, предметів особистого вжитку;
- найбільша імовірність необґрунтованих втрат підприємств області можлива через неефективні технології та інвестиційно-фінансову політику;
- у сфері управління ризиками щодо людських ресурсів наявні проблеми, що пов'язані із неефективною кадровою політикою, політикою оплати праці та недостатньою кваліфікацією працівників;
- серед факторів-ризиків у сфері технологій, обладнання найкритичнішими є морально застарілі технології, відсутність інновацій, зношена інфраструктура;

- у більшості підприємств регіону існують проблеми катастрофічного та критичного характеру, що пов'язані із ринками збуту продукції, ціновою політикою і т.д.;
- фінансова криза кінця 2009 р. негативно вплинула на інвестиційно-фінансову діяльність бізнесу і, як результат, спровокувала високу імовірність ризиків неплато- та некредитоспроможності СПД;
- зміна політичного курсу держави та недосконалість її законодавчої бази були визначені підприємствами як головні стримуючі зовнішні чинники їх розвитку;
- серед негативних зовнішніх фінансово-економічних ризиків успішної діяльності СПД найкритичнішими визначено: підвищення цін на сировину, паливо, матеріали; нестійкість коливання валютного курсу та непрогнозовану інфляцію;
- проблеми міграції робочої сили та старіння людських ресурсів були визначені представниками бізнесу як найкритичніші проблеми соціальної сфери, тому актуальними для вирішення залишаються питання формування життєздатних принципів соціальної політики держави;
- для поліпшення системи ризик-менеджменту охоплених анкетуванням підприємств слід рекомендувати використання таких методів, як хеджування, страхування, лімітування та диверсифікації, оскільки переважна частина опитуваних менеджерів підприємства неефективно використовує інструментарій запобігання негативній дії ризиків.

Для уникнення негативного впливу ризиків на результати діяльності підприємств регіону було розроблено низку рекомендацій щодо управління людськими ресурсами, технологіями, обладнанням та різними виробничими процесами. Часткова нейтралізація негативного впливу зовнішніх ризиків підприємств можлива лише за рахунок формування сприятливого бізнесового клімату, в якому ключові зміни повинні здійснити органи державного управління.

Список використаних джерел

1. Вербицька Г. Л. Методичні основи оцінки економічного ризику в діяльності підприємств : автореф. дис... канд. екон. наук.: 08.06.01 / Г. Л. Вербицька. – К., 2005. – 21 с.
2. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками / В. В. Вітлінський, П. І. Марченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.
3. Гранаутов В. М. Экономический риск: сущность метода измерения, путиснижения / В. М. Гранаутов – М. : Дело и сервис, 1999. – 112 с.
4. Капітула С. В. Вплив ризик-менеджменту на інвестиційну привабливість підприємства спеціальність : автореф. дис...канд. екон. наук.: 08.00.04 / С. В. Капітула. – Донецьк, 2007. – 21 с.
5. Клебанова Т. С. Теория экономического риска / Т. С. Клебанова, Е. В. Раевнева. – Х. : ИНЖЕК, 2003. – 152 с. Концепція демографічного розвитку України на 2005-2015 рр. (проект). НАНУ: Інститут демографії та соціальних досліджень. – Режим доступу : http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=34:-2005-2015-&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27 від 27.10. 2011 р.

6. Петровська Т. Е. Воздействия факторного влияния на уровень хозяйственного риска / Т. Е. Петровська // Инвестиционный магазин. – 1999. – №9. – С. 18-20.
7. Скорпенко Н. С. Теоретико-методичні основи аналізу та врахування господарського ризику в діяльності підприємств (на прикладі хлібопекарської галузі) : автореф. дис...канд. екон. наук./ Н. С. Скорпенко. – К., 2006. – 19 с.
8. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент: теорія та практика : навч. посібн. / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К. : ІВЦ «Вид. «Політехніка», 2004. – 200 с.
9. Юсипович О. І. Економічні ризики та їх вплив на товарооборот : автореф. дис...канд. екон. наук.: 08.00.04 / О. І. Юсипович. – Львів, 2007 – 21 с.

Бондаренко В. М. Эмпирическая оценка внешних и внутренних рисков бизнеса в Закарпатской области.

Отражена методология эмпирического исследования рисков бизнеса Закарпатской области в рамках проекта «Стратегические приоритеты экономического развития до 2020 года (на материалах Закарпатской области)». По результатам опроса определены стабильные виды деятельности в регионе и основные риски деятельности предприятий области, которые оказывают наибольшее влияние на их конечные результаты за составными внутреннего и внешнего окружения. Определены основные проблемы предприятий региона в производственных, инвестиционной и финансовых сферах.

Ключевые слова: предпринимательские риски, виды деятельности, социальные, экономические, финансовые, производственные риски.

Bondarenko V. M. Empirical Evaluation of External and Internal Business Risks in Zakarpattia Region.

The methodology of empirical research of business risks in Zakarpattia region based on «Strategic Priorities for Economic Development by 2020 (in Zakarpattia Region)» project is outlined. Stable activities and main risks for the enterprises in the region by internal and external environmental components based on results of survey are determined. The main problems of the regional enterprises in production, investment and financial spheres are considered.

Key words: business risks; activities; social, economic, financial and production risks.

Надійшло 01.11.2011 р.